

A TERMÉSZETJOG IDŐSZERŰSÉGÉRŐL.

I

Természetjog: nyelvi külsőre jelzős összetétel. Az a lelki vonatkozás, amelyet a jog szójelképpel szoktunk illetni s amely Kant előtt és Kant után egyaránt meghatározhatatlan és minden definíció logikai ereje alól kivonja magát, általa kap egy sajátos és ontológiai gyökérzetre utaló színeződést. A jog nem merő észszerűség, ahogy a felvilágosodás, és nem tiszta logicitással átfogható normatív szerkezet, ahogy a modern pozitívizmus gondolta. A jog nem fizikája vagy geometriája a társadalomnak, megfelelően alkalmazandó exakt fizikai vagy geometriai törvényekkel, ahogy a modern szociológiai tudomány azt kezdetben elképzelte. Nem az esetek légiójából ügyes jogtechnikusok és jogvegyészek által kivont és újból tetszésszerűen bármikor és bárhol mechanikusan sűrítendő és tetszésszerűen halmazállapotban előállítható normalogika. A jog a közösségi élet igazságos rendje felé való állandó törekvés és örök vágyakozás.¹ Tehát az étellel,² a természettel, az ember szellemi és erkölcsi világával³ egyaránt szorosan összefüggő jelenség, ami egyáltalában nem elszigetelt valami az eszmék birodalmában,⁴ hanem egészen általános törvényszerűség, amely a jognál teljesen sajátos módon nyilvánul meg.

¹ A Jusztiniánusz-kódexszel teljesen egyezően azt vallj a Werbőczy, H. K. Előbeszéd, i. c.

² Das Recht hat kein Dasein für sich, sein Wesen vielmehr ist das Leben der Menschen selbst, von einer besonderen Seite angesehen. Savigny, Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, i. kiad. 1814, 30. old.

³ Recht ist zum Menschen gehörenden Seinsbestand. E. Wolf: Rechts- u. Staatsphilosophie, Zeitschrift f. d. ges. Strafrechtswissenschaft. 55. kötet. (153—175. old.)»

⁴ Echte Gedanken haben stets ihre Wurzel in einer lebendigen Beziehung zur Wirklichkeit. Lebenswahrheit und formales Denken, R. Saitschick, Hochland, 1930/31. évf. 2. füz. 153/163. old.

Egy rég feledésbe merült orosz szépíró,¹ aki lelki betegeket szeretett ábrázolni, egy fantasztikus elbeszélésében² foglalkozik azzal a helyzettel, amely akkor áll elő, amikor beteljesedik az örök vágy: a tökéletes állami és társadalmi rend. Az ő meglátásának végső értelme az, hogy annak a feszültségnek hirtelen kilobbanása, amely a szükségkép mindig fogyatékos tételes törvényjog és az eszményien igazságos jog: a természetjog között fennáll, egy lelki betegséget vált ki az emberekből: az ellentmondás örületét. Ez a ragály: a mánia *contradicens* igen hamar és igen alaposan tönkreteszi az emberiségnek nagy mechanikai tökéletességgel és kétségtelen civilizációs készséggel felépített tényleges életrendjét. Az a felfogás, illetve helyesebben köztapasztalat, hogy vannak vágyak, amelyeknek beteljesedése által az ember csak szegényebb lesz, ha mással nem, de legalább is egy boldogító illúzióval, hogy vannak vágyak, amelyeknek teljesítése büntetés számba megy, a jog terén is megáll. A jog esetében u. i. az a helyzet, hogy a tételes pozitív törvényjog és a természetjog közti örökös feszültség az, amely a jog életét mozgásban tartja. Ez a mozgás adja a jog dinamikáját. A feszültség megszűnése, a nívó-külömbőség teljes kiküszöbölése a társadalomban ugyanazt a halált jelentené, mint amelyet a fizikusok a külső világban az entrópiával jeleznek.³

A természetjog és a tételes jog közötti ellentét és feszültség azért oly rendkívüli nagyjelentőségű, mert a társadalom harcoss egészségének jele s a jog igazságos állapotának egyik biztosítója. Ahol a törvény a joggal teljesen azonosnak véli magát s nem tudja azt, hogy csak megközelítse a jogeszmének, ott épűgy meghalt az igazság, mint ahol az erőszak hatalomnak vagyis szellem-erkölcsileg megalapozott valóságos közéleti erőnek tartja magát. A természetjog mindenkori idűszerűsége tehát nem önmagában van, hanem az éppen uralmon lévő tételes joghoz való idűszerű viszonyában rejlik.

A természetjog ezek szerint a jog eredetéről vallott bizonyos

¹ Brjusov Valér.

² «Die Republik des Südkreuzes» címen fordította le németre H. v. Günther, München, 1908.

³ Az entrópia a természet órája, amelynek ketyegésére pereg le a világ folyása. Lengyel, Term.-tud. Közi. 1934, 133. l.

nézetek egységes foglalat, illetve a jog tényleges eredetére való ráeszmélés. A természetjogi elgondolás tehát akár mint bölcséleti, akár mint általános politikai vagy szűkebben jogpolitikai koncepció: a jog eredetének a való életből, a természetből való levezetése és e valóság, ténylegesség tisztelete, egyszóval egy olyan magatartás a joggal szemben, amelyről a pozitívizmus azt gondolta, hogy az az ő kiváltsága.

A jog ontologikus eredetére való ráeszmélés gyakorlati haszna, hogy a jog alapszabályának és az uralkodó társadalmi rendnek¹ oly felbonthatatlan kapcsolatát adja, aminőt a merően formális,² logicista jogeszmé biztosítani képtelen.

Ezt több alapvető irányban észlelhetjük.

Ha elsődleges jogtárgyként elfogadjuk a legtágabb, nemcsak tulajdoni értelemben vett suum-ot, vagyis azt, ami kinek-kinek kijár, azt, ami felé való állandó és örök igyekezet teszi az igazság lényegét, ahogy azt a Stoa befolyása alatt álló remekjogászok, de főleg Ulpianus a suum cuique tribuere képletében értették,³ tulajdonképpen csak arra eszmélünk rá, hogy a javakhoz

¹ Savigny a jognak a közületi léttel való összefüggését a jog politikai elemének nevezte, míg a jognak a külön jogászati szakhivatás során való kimunkálását jogtechnikának.

Der Zusammenhang des Rechts mit dem allgemeinen Volksleben ist das politische Element, das abgesonderte wissenschaftliche Leben des Rechts das technische Element desselben. — Vom Beruf . . . 12. old.

E megkülönböztetés folytán szerinte ott uralkodik természetjog, ahol az első és ott jogászi (tételes törvényjog), ahol az utóbbi elem van a hangsúly.

In verschiedenen Zeiten wird bei demselben Volke das Recht natürliches . . . oder gelehrtes Recht sein, je nachdem das eine oder das andere Prinzip überwiegt, wobei eine scharfe Grenzbestimmung von selbst als unmöglich erscheint. — Vom Beruf . . . 13. old.

Ami egyébként a jogtechnika kitévelt illeti, az Windscheid megítélése szerint először Iheringnél lépett fel módszeres alapelv igényével. (L. Baumgarten A.: Die Grundzüge der juristischen Methodenlehre, Bern, 1939. 53- lap.)

² Die formale Denktätigkeit kann nur die alleroberste Fläche des Lebens berühren, Saitschick, id. h.

³ Justitia est constans et perpetua voluntas ius suumque cuique tribuere.

A jog és az igazság eme természetjogi kapcsolata adja meg a

való igényt eredetileg valamely fizikai vagy erkölcsi személyhez való természetszerű hozzárendeltetésük ténye alapozza meg. . . Az embert a természet ruházza fel az étellel,¹ tagjainak, szellemi képességeinek használatával. A család természeténél fogva rendelkezik bizonyos javak felett. . .² Sőt tovább megyek. A javak, szolgáltatások csereforgalmát, az emberi magatartások³ kölcsönösségét közvetítő általános szerződési formát sem a jogrend találta fel eredetileg,⁴ az csak rábukkant a társadalmi élet keretében, átvette és a maga céljaira kimunkálta. A természet által kiprodukált emberanyagot: a természetes alanyokat s ezek természetes társulásait: közületeit a jogrend pozicionálja a társadalmi életben belül. Felruházza őket egy bizonyos szerepkörrel: persona. Azután a természetes alanyok mintájára ő maga is teremt mesterséges alanyokat és ezeket is felruházza fikciók és abstrakciók segítségével személyiséggel. E folyamat vége

jogszemének az istenséghez való közelállását, szentséges jellegét, amiért is Ulpiánus a jogászokat az igazság papjainak nevezi. (D. i. i.)

(Vajh mennyire el kellett e papságnak távolodnia eredeti hivatásától, hogy a «Juristen sind böse Christen» közmondás keletkezzék!)

A ius divinum gondolköre tehát, a ius naturale eszméjének szentségi felmagasztalása egyáltalában nem a keresztény teológia találmánya. Hiszen már Herakleitos a jogi normatívum evolúció előtti eredeti egységéről szólva mondja azt, hogy *Τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἐπὶ ἐνὸς τοῦ θεοῦ.*

A régebbi római jogászoknál, Gaiusig bezárólag, a ius naturale és a ius gentium azonosak. Ulpián az, aki a kettőt tartalmilag és fogalmilag élesen különválasztja (Cathrein Moralphilosophie, I. kötet, 606. old.).

¹ Az emberiség fennmaradását biztosító libidó carnalis természeti adottság, normatív erővel aligha befolyásolható. Kérdés, hogy e befolyásolás s ennek fokozása egyáltalában kívánatos-e? A modern eugenikai irányzat, amellyel egyidejűleg felbukkant az euthanasia döbbenetes gondolata, meg akarja hódítani egyszerre az élet mind a két kapuját: amelyen jön: a szülést s amelyen távozik: a halált. Tetszetős új magzattelhajtási indítékokat és kevésbé tetszetős fajgyűlölködést az eugénika eddig bőségesen hozott. Kérdés, hogy oly nemesítését tudná-e kiprodukálni a nemi ösztönnek, aminőt a keresztény szentségi házasság? Az eddigi tapasztalat szerint aligha!

² Kecskés P.: A keresztény társadalomelmélet bölcséleti alapelvei, Budapest, 1938, no. old.

³ Manigk A.: Das rechtswirksame Verhalten, Berlin, 1939.

⁴ Rousseau társadalmi szerződéses jog- és államszemlélete ennek a tételnek a túlhajtása s ferdítése.

az, hogy az állam monopóliumot szerez a jog terén és azt mondhatja, megfordítva az eddigi fejlődést, — személy csak az, akit a törvény annak, vagyis személynek nyilvánít.¹

Egy további vonatkozás.

A természeti ösztönnél fogva van mindenkinek egyenlő szabadsága azoknak a dolgoknak a megszerzésére, amelyek a levegőben, a földön és a tengerben található.² A jogrend alkotta meg ebből az ösztönből a tulajdon változatos formarendjét.³

A természettől nemi életet élő ember számára mesterséges intézményként a házasságot a jogrend teremti meg. A nőnek a férfival való kapcsolata, a gyermekek nemzése, világrahozatala, gondozása és felnevelése a természettől van. E természetes kapcsolat: a családi életkör jogi elrendezettsége, mint mesterséges intézmény, az a házasság. Ennek a természetjogi gondolatmenetnek a helyességét bizonyítja az a körülmény, hogy a házasság pl. az antik római jogkultúrában privilégiumként lép fel, csak az értékes faji örökséget hordozó és közvetítő szabad ember számára kontemplálva, mint *ius connubii*. Ebből a rabszolga ki volt zárva, illetve *contubernium*ra volt szorítva. A házasság mint általános emberi jog szentségi kegyelem által valósult keresztény vívmány. A házasságra vonatkozó e természetjogi gondolatmenetet nem lehet megfordítani és nem lehet azt mondani, hogy ami valamikor vívmány volt, az ma már elavult és tehát a házasság feladása és a szabad szerelemnek mint általános nemi életformának a követelése a természethez való visszatérés. A természet u. i. a kérlelhetetlen kiválasztódás alapján áll és csak látszólag követi a promiszkuitást,⁴ úgyhogy ami a kiválasztódás

¹ Magyarország Magánjogi Törvénykönyve: 1. §. Joga és kötelezettsége annak lehet, akit a törvény jogképesnek — személynek — nyilvánít.

² Werbőczy, H. K. Előbeszéd, 2. c. 4. § teljesen a Jusztián-kódexszel és Gratiánnal halad párhuzamosan.

³ Ilyen értelemben ír a tulajdonról, mint alapvető közületi tényről V. Kruse kopenhági tanár, *Das Eigentum*, 1931.

⁴ A konkubinátus kétségtelen alacsonyabbrendűsége mindenütt meg van ott, ahol netán törvényesítve van ez a fajta nemi kapcsolat. (E kérdés legújabb fejleményeit, ül. v. ö. Savatier: *Le droit l'amour et la liberté*, Paris, 1937.)

a természetben, az a házasság a társadalomban, t. i. egy erősen szelektív tényező. Egészen más emberanyag az, amely nemiségét maradéktalanul erosszá tudja finomítani, ami azután a legmagasabb szellem-erkölcsi feladatokra teszi képessé, más az, amely házasodik és vállalja a gyermeknevelés áldozatos terhét és ismét egészen más az, amely a szabad és felelőtlen szeretkezést követeli mint általános nemi életformát. A házasság általános emberjogi vívmányának feladása és a szabad szerelemnek mint általános nemi életformának a hirdetése lehet dekadencia, lehet nemi vonatkozásban asszociálisabb hajlamú, különösen fiatalabb egyének nemi utópiája,¹ lehet sok minden, csak egy nem lehet, t. i. nem lehet haladás és nem lehet a természethez való visszatérés.

Az ember természettől társas lény, *ζῷον πολιτικόν*.² E közületi ösztönének természetes alkotása az állam is. A természetes állam a természetjog állama, amely a priori felette áll a tételes törvényjognak. Állam csak mint természetes állam állhat meg tartósan. Hogy mesterséges, államszerű képletek mennyire életképtelenek, arról éppen napjaink történelme győzhet meg mindenkit, még a legelszántabb pozitivistát is. A végeredményben mindig a *salus rei publicae suprema lex esto*-ból kiinduló és mindig abban végződő úgynevezett államrezón-elméleteknek³ e természetjogias államszemlélet a közös gyökere. Az államok törvényes rendje, pl. szabadelvű jogállami, avagy modern szociális népállami struktúrája másodlagos: a posteriori szerkezet és a tételes törvényjog függvénye, ellenben az általános emberjogokkal rendelkező természetes alanyiség mint a polgári törvények hordozója, a tulajdon, a házasság és az állam a természetjog funkciója és csak mint ilyeneknek van maradandóságuk, időszerűségük és jövőjük. A háború és a béke is túlnyomóan a természetjog és csak elenyészően a tételes jog funkciója, amely

¹ E. Drahn: Das Beispiel Ruffilands. A «Süddeutsche Monatshefte» külön füzetében («Zusammenbruch der Ehe»), 1932, 558—571. lap.

² Baumgarten Artúr jelenleg baseli jogbölcész professzor kockázattá tette meg «Der Weg des Menschen» c. egyébként magas színvonalon írt könyvében (Tübingen, 1933) azt az állítást, hogy a tudományos fő politikon és jelszava csak az államtól való szabadulás lehet.

³ Fr. Meinecke: Die Idee der Staatsräson, 2. kiad. Berlin, 1929.

megkülönböztetést Kant még nem tette meg és idevágó fejtegetései ezért ma már utópiásan festenek.¹

A természetjog-fogalom jog összetevőjéről szólva tehát eddig azt sikerült megállapítanunk, hogy a jog szó mint tagolt hangfizikum: neve, szellemi vegyjele, absztrakt jelképe valami belsőnek, az igazságnak, aminek anyagi külső állaga nincs is. A név és a jog viszonyának a tisztázása azért bír jelentőséggel, mert a fejlődés során a prelogikus, mágikus korszakban a név bírása hatalmat jelentett a vele megjelölt dologvalóság lényé felett. Az idők folyamán a mágikus emberből, az első szellemi embertípusból lassan kontemplatív s abból absztraktív ember lett. Ez a mai absztraktív ember végeredményben ugyanazt műveli, mint mágikus őse. Azért törekszik a dolgok fogalmára, hogy megszerezze az uralmat felettük,² lévén a fogalmi meghatározás a névnek egy magasabb logikai hatványa. Ezt már Sokrates annak idején kiderítette. A modern absztraktív ember úgy látott neki feladatának, hogy a maga óriási anyagi kultúrájával technizálta a jogot, kiemelte belőle tiszta logikai és tehát értékelésmentes eljárással a pozitív elemet, a tételes szerkezetet és a törvények szellemét mint valami idejétmúlt, ósdi agyrém-szerű kísértetet a metafizika távoli és ködös tartományába száműzte.

Ezzel elérkeztünk egy újabb fogalomhoz: a törvények szelleméhez. A törvények szelleme jelképes kifejezés. Csodálatos összefüggések zseniális meglátásának művészi lerövidítése. A Savigny-Puchta-féle romantikus néplélek sem lélektani valósággal kimutatható tényálladék, hanem egy gyakorlati mozgalom igen kifejező jelszava. Azé, amely a népiségtől elidegenedett jogművészséget a népi sorsközösség érzelmi és gondolatvilágába vissza akarta hajlítani, vissza akarta vezetni. A romantika a néplélek-

¹ L. Szerzőtől: Kant és a világbéke, Magyar Jogi Szemle, III. évf. 6. sz., továbbá Horváth Barna: Háborús potenciális és szervezett béke, Polner-Emlékkönyv 297—317.

² G. Dulceit: Naturrecht und positives Recht bei Kant, Abh. der R. u. Staatwissenschaftlichen Fakultät der Universität. Göttingen, 14. f. Lipcse, 1932.

³ V. Cathrein: Moralphilosophie 6. kiad. 1924. 8. könyv, 1. fejelet. 1. §. Bedeutung des Rechtsbegriffes für die Rechtswissenschaft.

ben annak idején csak úgy kereste a jog lényegét, ahogy azt a természetben keresték régebben és azóta is számosan, csakúgy, ahogy a racionalisták a felvilágosodás idején az istenített emberi észben,¹ avagy később a materialista marxisták az öncélú gazdaságban, napjainkban pedig a nemzeti szocialisták a népi sorsközösségben. (De — zárójelben legyen mondva — amíg a francia forradalmi ideológia a Bodinus által «felfedezett» szuverenitásnak csupán a gyökerét kereste a népben, aminek elvégre akkor már nagy logikai múltja volt, addig a nemzeti szocializmus egyszerre két ontológiai gyökérből építgeti a maga természet-jogát, t. i. az «ein Naturrecht aus Blut und Boden»-t hirdeti és a tételes jognak nemcsak egészét, hanem részleteit is a «völkisches Rechtsempfinden»-ből és a «völkisches Rechtsbewusstsein»-ből véli kiolvashatni.²)

Ahogy a törvények szelleme, akként maga a jog szó is csak egy jelkép. «Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis» (Goethe, Faust II).³ A jog belső folyamatoknak a természet külvilágába való vetítése.

¹ Az istenített emberész egyébként még teljesen a deus sive natura-eszmevonalon mentén álló elgondolás.

² A nemzeti szocializmus egyik ideologikus őse: H. St. Chamberlain ilyen értelemben írja: *Volk ist Natur* (Kriegsaufsätze, München, 1914. 391 old.). Chamberlain e tételére van felépítve H. H. Dietze műve: *Naturrecht der Gegenwart*, Bonn, 1936. — Dietze természet jogbölcselete nem uralkodó és nem általánosan elfogadott nézet. Vannak, akik a jogpozitivizmust Kantnak és a romantikának keresztezésével gondolják legyőzni. (W. Schönfeld!) E részletkérdést ül. v. ö. J. B. Schuster: *Naturrecht in der Gegenwart*, Stimmen der Zeit, 1937, 189—192. old.

V. ö. még: A. E. Hoche: *Das Rechtsgefühl in Justiz und Politik*, Berlin, 1932.

L. végül a német Btk. 2. §-ának mai fogalmazását: «bestraft wird, wer eine Tat begeht, die das Gesetz für strafbar erklärt oder die nach den Grundgedanken eines Strafgesetzes und nach gesundem Volksempfinden Bestrafung verdient».

³ «. . . ein Symbol für das, was kein Denken erschöpfend auszudrücken fähig ist. . . Das abgezogene Denken ist unsymbolisch, das dórt beginnt, wo die feste Einheit des menschlichen Geistes gebrochen und nach verschiedenen Seiten hin zersplittert wird ...» — vagyis, ahol megtört a szintetikus vonal.

Alles Lebendige neigt zum anschaulichen Ausdruck. (Saitschik, id. h.)

A belső és külső elemek a jognál sajátos: szintetikus kapcsolatba¹ kerülnek egymással. A jog mivoltában rejlő ellentétek e szintézis által nem lesznek közömbösítve, Polaritásuk eleven dinamikában jut kifejezésre. Csak az érzékelés történik a jog szintetikus természetének megfelelő egységgel. Az erkölcsnek és a jognak a belső és a külső ellentéte szerinti szétszakítása, amely miatt vérszegények és színtelenek a jogbölcselet pozitivistá elméletei, nem vihető keresztül. A jog magatartásokat és tényállásokat intentionálisan értékeli és így belső és külső elemek szintézise. Ennek az egészre irányuló szemléletnek messzemenő módszertani következményei vannak.² A jog ugyanis szintetikus mivoltához igazított, az összefüggéseket kereső, az életteljességet kihangsúlyozó, az egészre fordított vagyis a pozitivistá és a természetjogias dogmák feletti³ módszert, a módszeres elvek kellő kombinációját kívánja meg.

¹ Symbolik ist Synthese, állapítja meg a kultúrkörök elméletének egyik úttörője, Frobenius L. (Paideuma, Umrisse einer Kultur- und Seelenlehre, 3. kiad. 1928. 197. old.), aki általában a zsenialitással egyenlőnek vett paideumáról mondja azt, hogy az szintetikus jellegű, teremtő elvű szellemi erő, szemben az analízissal, amely végeredményben erőszakot követ el a természet ellen.

Das lebendige Denken ist eine schöpferische Zusammenfassung innerer Erfahrungen, der Ausdruck eines unwiderstehlichen Verlangens die Widersprüche zu überwinden. (Saitschik, id. h.).

² A szintetikus módszerkeresés s a részekre bontástól való elfordulás ma már a legpozitívabb jogi részletszakokra is kiterjed. Pl. a modern perjog is sok tekintetben elfordul az analízistől, a pernek a dologi szemléletben fogant konkrét tény kutató gépezet gyanánti felfogásától. (V. ö. Balás P. Elemér, A magyar perjogtudomány fejlődési irányai, Kolosváry Emlékkönyv.)

Das Reichsgericht hat sich trotz anfänglich starker Hemmungen losgemacht von einem schadlichen Rechtspositivismus und ohne doktrinäre Bedenken dem Richter—rechtsgestaltende Aufgaben zugewiesen, — írja Schlegelberger a Bumke-Emlékkönyvben (Berlin, 1939), 7. old.

³ Strafrechtliche Systemfragen lassen sich nicht wie der «reine» Positivist glauben mochte, allein aus dem Gesetze entwickeln (den es natürlich in dieser Reinheit niemals gégeben hat); Positivismus, Naturalismus und dgl. sind natürlich nur immer historische Idealtypen). H. Wetzel, Studien zum System des Strafrechtes, Zeitschrift f. d. ges. Strafrechtswissenschaft. 58. kötet. 1938, 4/5. füz. 493. old.

V. ö. továbbá: E. Hippel: Die Krise des Rechtsgedankens, Halle, 1932.

Egyetlen módszeres elvvel a jog lényegét megközelíteni nem tudjuk. Bár a jogbölcseletre is áll, hogy «jede philosophische Lehre ist nur eine Zusammenfassung und Darstellung von Begriffen und Tatsachen auf Grund eines vorherrschenden Grundgedankens» (Saitschick, id. h.). De ez az alapelgondolás mindig metafizika és sohasem pusztá methodika.

A módszeres egyelvűség, a methodikai monizmus az «egy-könyvű ember»: a homo unius libri torz lelki alkatához igen közelálló eltévelyedés. Szellemi egytálasság. Ilyen pl. a jog normatizálása, tipizálása, racionalizálása stb. hasonló jelszavak által jellemzett egész eszmekör, amely a jogban csak technikai szerkezetszerűséget lát és e leszűkített, dologiasított szemléletnek megfelelően akarna a joggal elbánni.

Az igazsággal szenvedélyesen barátkozó bölcseségtől teljesen elhidegült pusztá jogtechnikai tudás e technikus-soffőr szemlélete (Keyserling!) a jogban a legjobb esetben is csak uralmi eszközt lát, instrumentum regni: az uralom megszervezésének és állandó megtartásának egyetlen formális lehetőségét.¹

A jog lényegesen több: a jog egy teremtő erejű szó, egy varázsigé, amely mindig újból és újból elénk formálja azt a metafizikai valóságot, amelyet évezredek óta nem tudunk fogalmainkkal logikai kalitkába zárni,² holott korszakról-korszakra tanúi vagyunk egyfelől e csodálatos valóság testté válásának, pozitíválódásának és másfelől pedig a természetjog örök visszatérésének.³

A jog ezek szerint elsődlegesen ott kapcsolódik a természethez, hogy belső folyamatokat vetít a külvilágba és azok ott egy meghatározott életrendhez való alkalmazkodásban realizálódnak. Minden jog tehát, amely nem irodalmi termék csupán,

¹ Az erkölcsi célkitűzésektől elszakított jogról írja Baumgarten baseli jogbölcész-professzor: Ein auf solche Weise *kastriertes Recht* läßt sich schliesslich nur als *Instrument der Machtpolitik* einzelner Gruppen auffassen. — Grundzüge der juristischen Methodenlehre, Bern, 1939, 18. old.

² Das formelle Denken tritt an das Leben wie an ein logisches Gebilde heran. (Saitschick, id. h.)

³ Rommen H.: Die ewige Wiederkehr des Naturrechtes, Lipcse, 1936. Nem is kell hozzá különlegesen egybelátó: szinoptikus szemlélet (Horváth B.), csak kellő dogmakritika, hogy a contrario a pozitívizmus örök visszatérését is megállapítsuk.

ténylegesen létezik és a valóságban érvényesül. E ténylegességnek a tételesség csupán egy modalitása. A szintetikus szemléletben az «omne ius est positivum» tétel kiegészül és úgy szól, hogy minden tételesen létező és érvényesülő jog a lényegét tekintve természetjog is egyúttal. Ezt a nagy gyakorlati horderejű tételt a természetfogalomnak kizárólagosan és egyoldalúan mechanikus és objektív megfogalmazása takarta el előlünk. Természetfogalom u. i. több van,¹ t. i. van essenciális, substantiális és kozmikus természetfogalom, amelynek utolsó egysége a kozmosz, az universum, a világmindenség. A jogszemlélet mindig az éppen időszerű természetfogalomtól kap állandóan új meg új indítékokat. A Stoa idején a természet etikai alapfogalom. Az erény a természettel egyező életmód. Ez a természetfogalom alakította ki a görög természetjogot, amely a rómaiakra is döntő befolyást gyakorolt. Minden bölcséleti jogszemléleti mód függ a természetről vallott nézetektől, amelyek végeredményben mindig metafizikai jellegűek. Az egyik jogbölcséleti irány egy inkább a lényegre menő: essenciális természetfogalommal dolgozik, míg a másik egy anyagiasabb, substantiálisabb természetfogalommal kísérletezik. A pozitívizmus, amely azt hirdette, hogy tiszta normatív és tehát értékelés- és metafizikamentes módszerrel dolgozik, sem tudja magát teljesen mentesíteni éppen a természettudományoktól kölcsönzött módszertani elvek folytán a metafizikától, hanem kénytelen osztozni azok sorsában akkor, amikor a jog tényleges mivoltát: pozitivitását dogmatikusan feltételezi. A jognak az a ténylegessége, amelyet a jog-pozitívizmus hirdet, egészen testi, empirikus, szenzualista valami, a corpus iuris tételességéhez tapad. Ezek szerint a pozitívista ténylegesség, hiánytalanság² és hézag-

¹ Reöck Iván: A fizikai világkép változása. Katolikus Szemle, 1939. XI. 619—626. 1.

² A hiánytalanság képzelnie másképp kapcsolódik a kodifikált joghoz, mint a pusztá szokásjogi vagy magasabb: döntvényi vagy precedens-rendszerhez. E téren Savigny már igen világosan látta a helyzetet. (Vom Berufé unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1814.) — Man verlangte neue Gesetzbücher, die durch ihre Vollständigkeit der Rechtspflege *eine mechanische Sicherheit* gewähren sollten, in dem die Richter, alles eigenen Urteils überhoben, bloss auf die buchstäbliche Anwendung beschränkt wären. (5. o.)

talanság a jogtest, a corpus iuris szóképből leolvasható leg-
 laposabb empíria.¹

A természetjogias felfogással aligha gyanúsítható Stamler
 mondotta régebben a pozitívizmusról, hogy mint bölceleti irány-
 zat azért oly szegényes, mert lemondott eleve arról, hogy jog
 dolgában objektíve helyes véleményt alkosson.

A jogbölceleti pozitívizmus valóban csak szűk körben
 mozgó részleteket kutat, a természettudományos specializálódás-
 nak megfelelően és az egészre irányított tekintetét elveszítette.²

A természetjogias felfogás a jog ontológiai eredetére való
 ráeszmélés folytán a jog tényleges mivoltát szellem-erkölcsi,
 társadalmi és történelmi összhatások eredményeképp értelmezi.

A jog tömör egészére irányuló szintetikus szemlélet szerint
 a jog létének igen fontos tényezői a jog szükségességéről, helyes-
 ségéről és igazságáról vallott közületi hiedelmek. Az idealista
 felfogás ezeknek a tényezőknek a nagyobb, sőt döntő jelentőséget
 tulajdonít.

A test és a kiterjedés összetartozó fogalmak. A jogtér, az
 élettér — mint egy új típusú nemzetközi életrend központi fog-
 galma³ — a jogüres tér stb. hasonló kifejezések a jogpozitíviz-
 mus eszmevonalán található elképzelések. A jogpozitívizmus
 logikai vonalának folytatásai mintegy. A jogpozitívizmus az előre
 kiszámíthatóság⁴ képzelme folytán társadalmi biztonságot te-

¹ *Der naive Positivist* sieht Konkretes isoliert . . . denkt . . . alsó
 schlecht abstrakt. Er ahnt nicht, wie verschiedenartigen Dimensionen
 der Tatsächlichkeit und Richtigkeit nach das angehört, womit seine
 Vorstellung so getrost arbeitet. C. A. Emge, *Geschichte der Rechts-
 philosophie*, Berlin, 1931. 1. old.

² In einer Zeit, wo die Vernunfttätigkeit fast ganz auf zerlegen,
 auf Analyse ausgeht, wird alles unwissenschaftlich. (Saitschick, id. h.)

A formális módszer a racionális elem egyoldalúsága és a specializá-
 lódás által, amely folytán az egészből a rész végérvényesen leválik,
 vezet a fogalmak felhígításához, elsőkélyesítéséhez.

Balás P. E.: A modern perjogtudomány fejlődési irányjai, Kolos-
 vány Emlékkönyv, 29. s a k. old.

³ V. ö.: Carl Schmitt: *Völkerrechtliche GroBraumordnung mit
 Interventionsverbot für raumfremde Mächte*, Ein Beitrag zum Reichs-
 begriff im Völkerrecht, 1939.

⁴ Jahrreisz H.: *Berechenbarkeit und Recht*, Leipziger rechts-
 wissenschaftliche Studien, 22. füz.

remtő funkciójával együtt nem más, mint a kvantitativ természetszemlélet jogtani vetülete, a természettudományi exaktság, szabatosság jogtani megfelelője.

Amikor a fizika exakt méreti alapelvei napjainkban megrendültek, ezzel a jogpozitivizmus sorsa is meg volt pecsételve. A jogelméletnek el kellett ismernie az egész vonalon, hogy a jog nem dolgozhat exakt fogalmakkal és azoknak megfelelő exakt módszerrel, hanem csupán komplex fogalmakkal,¹ vagyis olyanokkal, amelyeknek egyik eleme határozatlan és ezeknek a komplex fogalmaknak megfelelő: komplex módszerrel.²

A jog és a természet fogalma közt ott van a társadalom, a jogi és természettudományi szemlélet között ott van a szociológia, így azután a pozitivizmus túlhajtása idején a társadalomtudományi szemlélet képviselte, ha nem is tudta teljesen helyettesíteni a jogbölcseletet.³

A kozmikus természet fogalma szűkíthető és helyébe tehető az emberi természet⁴ évezredek óta változatlan szenvedélyeivel. Ha ezt a korlátozást nem visszük végbe, úgy járnánk a természet fogalmával, mint Stammler, aki azt mint hasznavehetetlent a jog egész elméleti birodalmából számúzná.⁵ Az emberi

¹ Komplexe Begriffe, d. h. solche, die zwar eine Fülle von Anschauungen mit sich führen, jedoch in ihrer begrifflichen Konstitution ungeklärt sind. Emge, id. h. 2. old.

² Büntetőjogi értelemben már a belga Haus is emlegette a «le theorie complexe»-t. — Bölceleti értelemben Emge használta «komplexe Schau» néven. (I. d. h. 3. old.)

Szerző szintetikus jogbölcseletét — 1930 — részben erről a módszerről nevezte el. (Tudomása szerint azonban a magyar jogelméletben előtte senki sem használta ezt a módszert, ezt ő vezette be a magyar jogbölcseletbe.)

³ V. ö.: Menzel Ad., Naturrecht und Soziologie, Wien. 1912.

⁴ Minden szűkítés dacára az emberi természetben ott lüktet a kozmosz végtelen ereje. — így pl. Napóleont nem az orosz síkság és az orosz tél, nem a természet és nem fölényes stratagémák győzték le, hanem az orosz ember, a maga kozmikus őszerejével. (V. ö. Ullmann H.: Gericht über Napoleon, 67. old.)

⁵ «Die Natur . . . irgendwie körperlich und sinnlich empfindbar genommen, ist als Merkmal des einheitlichen Bestimmens und Richtens, wie es die Rechtsphilosophie sucht und verlangt. . . gänzlich unbrauchbar . . .» (Das gesamte deutsche Recht, 1931. I. köt. 12. old.)

sajátlagos természetet újból szűkíthetjük. Vehetjük annak valamely tulajdonságát, mindenütt egyforma logikai szabályokhoz igazodó eszes mivoltát,¹ avagy társas hajlamát stb. akkor a *ius gentium*, a nemzetközi köz- és magánjog lehetősége számára igen hasznavehető elvi alapot találtunk. Ha viszont az elvont emberi természet helyébe tesszük a konkrét népi és nemzeti egységekben tapasztalható emberi sajátlagos természeteket, akkor viszont a nemzeti jogrendszer alapoztuk meg ontológikus oldalról. A nemzeti szocializmus ezt cselekszi egészen tudatosan.² A *ius gentium*-

¹ Das ganze Verstehenkönnen fremder Rede . . . wäre unmöglich, wenn wir nicht von vornherein absolut sicher wären, dasselbe logische Gefüge, in dem wir selbst denken, auch in fremden Gedankenmitteilungen wiederzufinden. In diesem Sinne gibt es eine einheitliche Sprachlehre, in gleichem Sinne gibt es eine einheitliche Rechtslehre. Alle objektiven Rechte, welcher Zeit immer, welches Orts immer haben ein und dieselbe logische Form . . . diese Form ist überall gleich, sie ist das Kraft der Eigentümlichkeit der menschlichen Denkorganisation . . . die überall gleiche Form des Rechtssatzes ist weltrechtlicher Natur . . .

Die ganze theoretische Möglichkeit des Ausgleichens beruht auf der Voraussetzung, daß die logische Form des juristischen Denkens bei allen Völkern dieselbe ist.

Zittelman Ernst: Die Möglichkeit eines Weltrechtes, 1888-i bécsi előadásának 1916. évi kiadásából, 10. old. Zittelman a jogbölcselet egész logikai alapvetését építi fel erre az elgondolásra, a jogászi tiszta ész kritikája gyanánt.

Es handelt sich hier in der Tat um nichts Geringeres, als um eine Kritik der reinen Vernunft auf juristischem Gebiete. (Id. m. 10. old.)

A tiszta jogtani iskola ezt a logikai alapvetést ily szellemben meg is alkotta, de Zittelman teljes gondolatmenetét nem vette figyelembe. Zittelman u. i. tudta, hogy a jognak, illetve a jogalkotásnak egyéb fontos tényezői is vannak, amelyek a logikai forma tartalmát meghatározzák.

Zu diesen Faktoren gehören zunächst die allgemeinen religiösen und ethischen Ideen, welche in einem Volke herrschen . . . die allgemeinen Gerechtigkeitsgrundsätze . . . (Id. m. 14. old.) (Szintetikus rendszerem szociológiai alapvetésében ezt a tényezőt *egyetemes hiedelemnek* neveztem.)

² V. ö.: Wachinger: Rechtsschöpferische Rechtssprechung des Reichsgerichts auf materiell-strafrechtlichem Gebiet, Bumke Emlékkönyv, 1939. (53—84. old.)

Legjellegzetesebb ez az alapvetése Carl Schmittnél: Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens.

nak ténylegességét, társadalmi funkcióit¹ és a természetjoggal való közeli kapcsolatait nem lehet letagadni.

A természet fogalmának ezt a szűkítését igen helyesen elvégezte nálunk pl. Werbőczy, aki e szerint vette a természetjogot kétféle értelemben, t. i. az embernek okos és az embernek ösztönös természete szerint.²

A természetjog a Justinianus-féle beosztás szerint a magánjog része, de van egy pont, ahol a természeti jog az ugyancsak a magánjog része gyanánt felfogott *ius gentium*mal erősen vegyül.³

Az eddigieket összefoglalva és a végsőkre egyszerűsítve: a jog mivoltát illetően a pozitívizmusnak mondanivalója az *omne ius est positivum* tétel. A természetjog megfordítja azt, mondván, hogy *omne ius est naturale*. Az egészre irányított szintetikus szemlélet szerint *omne ius est positivum et naturale*. Csak ténylegesen létező és érvényesülő jog van, de csak az a jog időálló, amely természet jogilag meg van kellően alapozva, ahogy ezt már Savigny is felismerte.⁴ A természetjogi összetevő adja a jog időbeli dimenzióját, ahogy egy közület állami jellegét is az legtöbbször az idő-dimenzió dönti el.

Ebből a példából is igen jól látható, hogy a túlzottan pozi-

¹ Vom Anfang des 17. Jahrhunderts fast man ziemlich allgemein das *ius gentium* als ein Mittelglied zwischen dem *ius naturale* und dem *ius civile* auf . . . Unter *ius gentium* verstand man jené menschlichen Gesetze und Einrichtungen . . . die zwar nicht einfach hin notwendige Folgerungen aus dem Naturgesetz, aber doch so angemessen, vernünftig und der Natur entsprechend sind, daß fast allgemein alle Völker durch Gewohnheit dieselben eingeführt haben. Man kann also das *ius gentium* auch als Folgerung aus dem Naturgesetz ansehen. V. Cathrein, *Moralphilosophie*, 6. kiad. (1924.) 1. k. 623. old.

² H. K. Előbeszéd, 2. c. 6. §.

³ «A nemzetek joga kétféle, t. i.: kezdettől való és későbbben keletkezett. A népek kezdettől való joga az, amely szerint minden nép eleitől fogva élt, amelyet a természetes okosság teremtett anélkül, hogy a nemzetek azt valaha rendelték volna, pl. senkit sem bántani stb. És ez semmiben sem tér el a természeti jogtól, hanem ha a tekintetek különbsége szerint. Mert egyaránt nevezzük természeti jognak és nemzetek jogának, de különböző tekintetből: természetinek t. i., amennyiben természetes okosságból ered: nemzetek jogának pedig, amennyiben a nemzetek világ kezdete óta, minden más rendelkezés nélkül éltek vele . . . » (H. K. Előbeszéd, 2. c. 7. §.)

⁴ Vom Beruf . . .

tivistá és természetjogi nézetek módszertanilag teljesen egyenértékűek s csupán a szintézis jelent előnyt és haladást velük szemben.¹ A természetjognak adható tehát oly értelmezés is, hogy az természetes úton, történelmileg kifejezett jogot jelent,² szemben

¹ Ezt bizonyítja a természetjog antik koncepcióját elismerő Justinian-féle kodifikáció történelme, amely munkálatban a természeti jog a magánjog része, generális klauzuláinak foglalatja, az isteni gondviselésnek ajándéka.

Werböczy a Justinian-kódex természetjogi alapvetését teljesen a magáévá tette. Alkotásának maradandóságában ennek is jó része volt.

A felvilágosodás észjogi alapjaira, főleg ész jogi forrástanára felépített kódexek életkora már sokkal csekélyebb.

Zittlmann idézett előadásában 70—80 évre (egy jó zsebóra élettartama) teszi a modern magánjogi kódex átlagos életkorát. (Id. m. 39. old.)

Az absztrakt kazuisztikát képező mai német D. B. G. B. pozitivistá típusú kódexénél már egészen szembetűnő a természetjogi vitaminhiány. Ennek folytán a szabadjogi irányzat viszonylag igen hamar kikezdte ezt a kódexet és az úgynevezett generális klauzulák, amelyeknek természetjogi eredete kétségtelen, igen hamar felpuhították a talaját.

Az absztrakt kazuisztika Gierke nézete. (Der Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches und das deutsche Recht, Leipzig, 1889.)

E tárgykört illetőleg v. Ö. J. W. Hedemann: Die Flucht in die Generalklauseln, Tübingen, 1937. Továbbá: Fr. Schlegelberger: Abschied vom D. B. G. B., Berlin, 1937. «Zur Rationalisierung der Gesetzgebung», Berlin, 1928; Vom Beruf unserer Zeit zur Gesetzgebung, Berlin, 1934. Végül: J. Schwering: Das Naturrecht und die Rechtsphilosophie der Gegenwart, Stimmen der Zeit, 1936, 153—161. és Festschrift zur Jahrhundertfeier des A. B. G. B., Wien, 1911. 2. kötet.

Ma már az illetékes német körök egy a népi jogtudatnak és jogérzéknek a régi szabadelvűnél megfelelőbb, totálisan nagy és új magánjogi kodifikáció szükségességét hangsúlyozzák. A Privatrechtsmüdigkeit átmeneti hangulatában fogant Abschied vom D. B. G. B.-nak ugyan semmi nyoma sincsen ma már a III. Birodalom irányadó jogász-körökben, hanem igenis egy «lebenswahr» és «lebensnah» népi kódex (Volksgesetzbuch) megalkotása a kitűzött cél.

(Egészen hasonló a tisztára pozitivistá német büntetőjog mai helyzete is. — L. az 1935-ös berlini nemzetközi büntetőjogi világkongresszus adatait!)

² Engelmann marburgi jogtanár «Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien durch die wissenschaftliche Lehre» (1938) c. könyvében, amelyben a római jog német birodalmi meghonosodásának történelmét perjogi síkra vetítve mutatja be, fenti tételünket a római jog példáján mutatja be.

a mesterséges, művi, eszmei, utópikus joggal, amely nem a természettől adott alaptényállása a közületi létnek, nem ellentétek egyezkedése, hanem egyoldalú, feszültségnélküli valami, nevezetesen pusztán kitalálás. E szemlélet szerint a jog és a természet között csak úgy nincs ellentét, ahogy nincs ellentét a jog és az erkölcs között. A természetjog magasabb egységében ez az ellentét igen jól elfér. A jog fogalmi körén belül van feszültség «mesterséges» és «természetes» között. A jog tehát többretegű, komplex fogalom. A szűkebb, műértelemben vett törvény mint a tétélesen pozitív jognak domináns eleme csak egy vékony legfelsőbb fedőréteg. De a legtágabb értelmű pozitív tétéles jog is még mindig csak egyik tényezője a jog fogalmi egészének, amelybe a csupán kevés alaptételbe sűrűsödött jogeszmény: a nemcsak törvénytechnikai értelemben (Stammler!), hanem etikai értelemben is helyes jog, vagyis a jogeszmény is beletartozik.

Ezek szerint a természetjog a vele sarkosan egybetartozó tétéles törvényjoggal alkotja a jog fogalmi világában uralkodó egyik ősi ellentétet.

II.

Hatalmas ellentét keletkezett a jog világában az *írás* alkalmazása által is. A fejlődés korábbi fokozatai nem ismervén az írást, jog csak élményszerűen létezik, contagium útján terjed és csak lassan préselődik bele versszerű mondásokba. A reflexió nagyobb erővel csak az írás alkalmazásával kezdi meg a maga tudatosító és ezzel átalakító munkáját. Az írás mechanizálása: a nyomtatás feltalálása a megkezdett dologiasodási folyamatot hatványozott erővel vitte tovább. Az írott, majd később a nyomtatott betű ünnepélyes köntösében megjelenő jog és az emberi szív mélységeiben gyökeredző igék között azonban az írás bevezetésével egy nagy ellentét keletkezett, amely későbbi, sokszor igen heves harcoknak lett az előidézője. (Csak a Máté-Passziót kell egyszer áhítatosan végighallgatni, hogy egyszerre döbbenetes erővel megértsük a recitációból az írás teljességének igézetes hatalmát.) Ahogy az élőszóval kimondható névnek hatalma volt a prelogikus, mágikus korszakban a vele megjelölt dologyalóság lénye felett, akként az írásba foglalt jogi normának

a pozitivitás erejével ható, bizonyos igézete van a le nem rögzített normával szemben. Az igézet vehető jó és kevésbbé jó értelemben is. (Az utóbbira céloz Bacon azzal a kitételrel, amelyet Savigny 1814-ben megjelent híres munkájában: «Vom Beruf unserer Zeit zur Gesetzgebung und Rechtswissenschaft» több ízben is idéz: t. i.: iuris consulti tamquam e vinculis sermocinantur.) Az írás ez igézete hatalmába keríti a lelkeket és az írás formának a hívei elfelejtik könnyen az emberi szív ősbibb nyelvét. A betű tudása nemcsak eligazítja és tanítja az embert, de bizonyos értelemben megzavarja az elméket: elválasztja őket egymástól, úgyhogy az írástudók és a nép vénei egy külön társadalmi osztályt képeznek. Az írott betű pozitivizmusával megadott jog önállósul és lenézi eredetének legfőbb forrását: az emberi szívet. . . Egy Pascal zsenialitása kellett hozzá, hogy a szív intuíciónak jelentőségét újból felfedezze. Pascal nem helyezte az intuíciót szembe a diszkurzív értelemmel, nála az intuíció az értékek, a végső alapelvek és a végtelen megismerési eszköze. Pascal ezek szerint szintetikus gondolkodó, aki szellemének minden erejével dolgozott. Az írott jog, amilyen nagyszerű szolgálatot teljesített a jogi normának megbízható rögzítése körül, ugyanannyi bajt is hozott az emberiségre a pozitivizmus és a formalizmus megteremtésével.

Amíg az írás nem létezett, az életviszonyoknak akkor még lassú változásával a cselekvési szabályok is egyidejűleg megfelelően átalakultak. Az a gondolat, hogy más, sőt mi több, tökéletesebb cselekvési szabályok lehetségesek, vagyis a norma-értékelés eszméje ekkor még nem vetődött fel. Az írott jogszabály bevezetése megbolygatta ezt a teljes összhangot. A szokásjog nagyobb rugalmassága megmaradt ugyan, de a tételes jogot illetőleg az embernek tudatosan fel kellett mérnie az életviszonyok változásának mibenlétét és az írott jogot ehhez mesterségesen hozzá kellett igazítani. Ezzel megszületett a mesterségesen, emberi agymunkával megszerkesztett, kimunkált, érzelmileg is aláfestett, akaraterővel kiküzdött pozitív és tehát mű jog fogalma s vele egy óriási dologiasodási folyamat indult meg kiszámíthatatlan hatásokkal.

Ebben a szemléletben az írott jog művi jog is egyszersmind és természetes jog elsősorban a társadalmi szokásjog, bár az

írásbafoglalás és gyűjtés itt is megtörtént, nem számolva azzal, hogy a szokásjog kimeríthetetlen bőségű forrás, amelyet nem lehet írással betömni.

Az életviszonyok és az írott jog egybehangelése mint emberi alkotás soha sem lehet egészen tökéletes. A szokásjog gyorsabb alkalmazkodási képessége enyhíti ugyan ezt a tökéletlenséget ott, ahol a szokásjognak kellő befolyás engedtetik, de azt teljességgel nem szüntetheti meg, már csak annál a jelentőségben* lecsökkentségnél fogva sem, amely a szokásjogot illetőleg az írott jog bevezetése folytán bekövetkezett. T. i. a jog életereje most már két tényező között oszlik meg. Ebből a helyzetből fakad a jogi téren is abszolútumok felé törekvő emberi szellem metajurisztikája: a természetjog, mint minden tételes jogi fogyasztkozás fellebbviteli fóruma.

A jog fogalmát először az írás barázdája szelte ketté. Erre merőlegesen következett be a metafizikai választóvonal.¹

Amikor az ember először foglalt írásba addig csak a szó-hagyományban élő cselekvési szabályokat, azzal nemcsak rögzítést végzett, hanem elősegítette az eredetileg bizonyára egységes ősnormának erkölcsi, jogi és egyéb, esetleg meg sem nevezített szabályokra való szétesési folyamatát. A fejlődés egyetemes törvényének lassú szétkülönítő művét az írással fokozódó emberi tudatosság gyorsította.

Van felfogás, amely a jogi norma legelső feljegyzésében az emberi szellem egyik bűnbeesését látja (Erich Jung!). Vallás-erkölcsi értelemben a bűnbeesés lényege a jó és a rossz tudatának megízlelése. Ahogy az időmérés alkalmazása véglegesen megszűn-

¹ A jog e differenciálódási módja a magasabb szerves élet kialakulásának jellegzetes folyamatához jellegzetesen hasonlít.

(Häckel E. Anthropogenesis-ében az utóbbiról a következőket írja: «Die ursprüngliche Form der Eiführung besteht im Stamme der Wirbeltiere einzig und allein bei dem Lanzettierchen . . . Die befruchtete Eizelle dieser Koralle zerfällt zunächst durch Teilung in zwei gleiche Zellen, diese stofien sich ab, weichen auseinander und wirken als Anziehungsmittelpunkte auf das umgebene Protoplasma, infolgedessen schnürt sich das letztere durch eine Ringfurche ein und geht ebenfalls in zwei gleiche Hälften auseinander . . . die Trennungsebene liegt senkrecht auf derjenigen der beiden ersteren. Die vier gleichen Furchungszellen liegen in einer Ebene . . . »)

téti az időtudat nélküli élet boldog kezdetlegességét, amikor az ember még öntudat nélkül: de ösztönös biztonsággal alkalmazkodott az idő folyásához, azonképen az írott jog feltalálásával véget ért az alanyi érzés szerinti cselekvés szabadsága és megkezdődik a külső (írás-) jelekkel megtestesített zsinórmérték keserves uralma, amely nem irányít, mint a hagyomány, hanem egyszerűen megtöri az egyes kisdéd akarásait (törvény!). A csak a hagyományban élő jogi norma, vagyis a szokásjog értelmezése tekintetében is támadhattak nézeteltérések. Ezek azonban a jog egészét tekintve lényegtelenek, Igazi, magas feszültség csak a szokásjog és a törvény, vagyis az írott jog közötti viszonyban jelentkezik. E viszony és e feszültség mértéke igen jellemző az illető jogrendre nézve.

A jog a közületi élet régebbi szakában csak élményszerűen jelentkezett. Amikor azután bekövetkezett a «bűnbeesés», a feljegyzés, az írásbafoglalás, a tudatosság és a naiv élményt felváltja az elvont gondolkodás, amely a reflexió eredményeit szimbólumnak segélyével meg is rögzíti, a jogtudat kettéhasad, a feljegyzett jog ismerője másképp éli át a jogot, mint az, aki csak szóhagyományból ismeri. Az írástudó a jog egészét a maga összefüggésében áttekintheti. Aki csak társadalmi contagium révén értesül a jogról, rapszodikusán egyes darabokat ismer csak belőle. S itt van az a pont a fejlődésben, amikor a ratio scripta kerül közelebb a helyesebb, a jobb, a tökéletesebb: a természeti joghoz s viszont a szokásjog távolodik tőle.

További kettőssége a jogtudatnak a jognak tiszta logikum és tiszta etikum gyanánti felfogásában jelentkezik, továbbá a logikailag egységes jogtudatnak «Sein» és «Sollen» síkokra történő kettészelése által.

Logikum és értékvilág csak más és más szemléleti módjai a metafizikai abszolútumnak.

A logicitás mint szabályozó elv a priori meghatározza a dolgok abszolút possibilitását. A logicitás szabályozza, hogy valami abszolút értelemben lehetséges-e vagy sem. A logikum a megismerés lehetőségének mintegy ontológiai alapja. A természeti törvények logikai elvek dinamikai valósulásai.

Kérdés mármost, hogy a jogtudatunkra annyira jellemző ellentéti helyzetek társadalmi törvényszerűségek-e egy örökös

mozgást biztosító feszültség pólusai-e, avagy feloldhatók-e egy magasabb egység által s ha igen, mely alapelv szerint? A szociológiai tudás mai állása mellett azt kell tartanunk, hogy ezek az ellentétek a maguk adottságában lényegesek. Így egészen kétségtelen, hogy a pozitivista és a természetlogias álláspontnak egyaránt fontos társadalmi szerepköre van. A jogbiztonság rendfunktioját, lévén a rend egy mechanikus fogalom, jobban látja el a pozitivista felfogás, az igazság funkcióját tökéletesebben végzi a természetjogi felfogás, lévén az igazság, ahogy Gratiannal egyezően Werbőczynek is megállapítja,¹ a léleknek állapota és az elmének indulatja, egyszóval olyan lelki tények, amelyekkel a mechanikus felfogás mit kezdeni nem tud.

A természetjog időszerűségének kettős értelme van. Van egy állandó rendeltetése: a jog igazság funkciójának biztosítása, minden államias jog (*τὸ δίκαιον πολιτικόν*) tételes rendelkezéseinek (*δίκαιον νομικόν*) normatív éltetése. A tételes pozitív jog u. i. csak annyiban tudja normatív funkcióját állandósággal betölteni, amennyiben *δίκαιον φυσικόν* lakozik benne.

A természetjognak van a kor jogszükségleteihez képest változó rendeltetése is.

A természetjog e második értelemben vett időszerűségét tehát a jogfejlődés általános társadalmi állapota határozza meg. Egy elkorhadt jogrendszer reakciós uralma idején más lesz a természetjog helyzete és feladata, mint egy friss tempójú megújulás korában. Egy átmeneti korban más, mint egy megállapodott korszak kiegyensúlyozottságában. A természetjog nem szükségképpen forradalmi és romboló jelenség, ahogy nem is szükségképp konzervatív és építő jellegű. A természetjog olyan szellemi erő, amelyet a legkülönbözőbb célok szolgálatába lehet motorként beállítani. A természetjog aktualitása: időszerűsége azon múlik, hogy vannak-e nagy számban olyan megoldatlan jogi feladatok, amelyeket a tételes pozitív jog adott rendszere egyáltalában nem vagy csak tökéletlenül tud elvégezni.

Az írott és a csak szokásilag őrzött tételek a nekik megfelelő természetjogi elgondolásokkal egyetlen normatív: rendszeri egységbe tartoznak össze. A szokásilag beágyazott corpus iuris,

¹ H. K. Előbeszéd. 1. cím.

mint a jog teste és a természetjog, mint a törvények szelleme egy és ugyanazon normatív állagnak két különböző megnyilatkozása. Egy csak a corpus iuris pozitívására támaszkodó jogelmélet csakhamar a meddőség zsákutcájába téved. A tiszta természetjogi okoskodás viszont légvárépítésnél nem egyéb. Ahogy Platón nemcsak a barlang falára vetített árnyakra figyelt, hanem tudatában volt az árnyakat vetítő ősminták létezésének, akként kell a mai jogelméletnek eleven egységbe foglalnia a szokásjog, az írott jog: egyszóval a tételes jog és a természetjog adottságait.

Az ellentéteknek ezt az összeegyeztetését, ezt a magasabb rendű elméleti egységet neveztem volt el korábban szintézisnek és a rá épített rendszert szintetikus jogbölcseletnek.¹ Meggyőződésem szerint az újkori jogbölcselet kialakulásának során ma egy olyan fordulóhoz érkezett el, ahol a szociológiai, logikai, lélektani és szellemtörténeti kutatási módszerek, illetve szempontok külön-külön tovább addig nem fejleszthetők, amíg először a részleteredmények egységes összeegyeztetése meg nem történt.

A felvilágosodás tiszta észjogi irányának és a szabadelvűség pozitívizmusának legteljesebb kiélése után továbbfejlődés egyedül ebben az irányban lehetséges.

A szintetikus jogbölcselet tehát nem egyéni elme kitalálása s nem magánérdem, hanem az egyetemes fejlődés eredménye,² a haladás követelménye. A skeptikus elme szerint nincs

¹ Az ember társas, eszes és lelkes természete mint jogkeletkeztető tény a természetjogias szemlélet folyománya, a szellemtörténeti szempont pozitívista követelményként kerül bele a rendszerbe. A kétféle szemlélet egységesítése szintetikus feladat.

² Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 55. köt. Erik Wolf: Rechts- und Staatsphilosophie. 153—175.0. «Wir sehen heute in philosophischen Büchern weniger den Niederschlag persönlichen Wahrheitssuchens als das Zeugnis überpersönlichen Wahrheitsbewußtseins. Uns bekümmert weniger die individuelle geistige Leistung des Verfassers und das nachfühlende Verständnis seiner besonderen Note im Vergleich mit Vorläufern und Zeitgenossen, als der Beitrag dieses Werkes zur Gemeinschaftsaufgabe unserer Zeit und die Sachlichkeit seiner objektiven Gehalte. Wir sind vom biographischen, psychologischen und historischen Verständnis zu einer sachlichen, phänomenologischen und politischen Wertung geistiger Leistungen vorgedrungen.

értelme a fejlődésnek és a haladásnak. Ezek csak szabadelvű szólamok. . . Radikálisan egészes jogbölcselet u. i. mindig akkor áll elő, amikor a társadalom, az állam és a jog életének ontológikus adottságai és tényezői egyenkint és összefüggésük szerint is új szempontú: új módszerű méltatásra találnak.

Ahogy a korszellem a szabadelvűség individuális jogtípusa után kollektív adottságok kiemelésével kifejleszti az új szociális jogrendet, azonkép ugyancsak összefoglaló kollektív tényezők működnek abban az irányban, hogy a jog társadalmi, ismeretelméleti, lélektani és történelmi elemei ne különüljenek szét a jogelméletben sem, hanem a módszer összefoglaló ereje folytán egységbe tömörüljenek. Ezért nem lehetséges a mai szellem-történeti helyzetben egyoldalúan szociológiai, logikai, lélektani, avagy történeti jogelmélet az illető gondolkodó egyéni hajlamai szerint, hanem egyesegyedül és kizárólag a szintézis a jog mivoltának aristotelesi értelemben megfelelő bölcselete.

A mai jogbölcselet helyzete egészen hasonló ahhoz, amelyet a természettudományok Bacon idejében foglaltak el, amikor elérkezett az exakt kutatás ideje. Bacon Nóvum Organon-ja korántsem fejtette ki a természettudományi exakt módszert, hanem csupán csak másoknál világosabban látta annak eljövételét és útját egyengette. Vannak, akik emiatt szemére is vetik Baconnak, hogy «csak» prófétája lett a természettudományi módszer megújulásának, de azt egyúttal maga nem alkotta meg. E gáncsolók¹ nem fontolják meg, hogy e módszer teljes kialakítása egy egész szellem-történeti korszak összes elméinek kollektív célkitűzését képezte.

A jogelmélet is teljesen megfelel a maga feladatának, ha a szintetikus jogbölcselet megszületésének bejelentésére szorítkozik. A teljes kifejtés csak a mai életviszonyokra szabott pozitív tételes jogi rendszer valósulása által és e rendszer kiépítése során fog bekövetkezni. E feladat méreteit az a körül-

Darum bewegt uns heute zwar die Philosophie, aber der Philosoph in seinen Entwicklungsleiden und intellektuellen Schicksalen rührt uns wenig. Wir suchen nicht so sehr die geistesgeschichtliche Deutung als die gegenwärtige Wesensnotwendigkeit philosophischer Schriften zu erfassen.»

¹ V. ö.: Macaulay: Lord Bacon.

meny jellemzi a legjobban, hogy a megoldásnak a többé nem reformálható szabadelvű típust kell célszerűbb jogrendi alkotással helyettesítenie. Az a korszak, amelynek ez az építkezési feladat jut osztályrészül, kénytelen lesz erős elméleti alapvetést, de állványozást is végezni¹.

E szintetikus jogbölcselet idevonatkozó főbb tételei a következők:

1. A jogban, mint normatív állagban komplementer módon két elem van jelen, Van benne tételesen pozitív és van benne természetjogias elem. A kettő aránya a legkülönbözőbb lehet, de összegük mindig állandó. Vagy több természetjog és ennek megfelelően kevesebb tételes jog van jelen egy társadalomban, vagy fordítva. De mindig van egy telítettségi pont, amelyen túl egy bizonyos fajta jogtípus nem fejleszhető.

2. A szintetikus jogbölcselet ennek megfelelően a természet jogias és a pozitivista felfogás dogmatikus egyenértékűségét vallja. A természetjogot illetően azt hirdeti, hogy a természetjognak a pozitív tételes jog mellett van egy állandó limitatív és korrekcionalizáló szerepe és van egy rendkívüli, átlagonfelüli, regeneratív teljesítménye, amely akkor veszi kezdetét, amikor egy régi jogtípus elkorhad és általános jogmegújódásra van szükség.

3. A szabadelvű jogtípus kétségtelen hanyatlása és a szociális jogtípus feltörekvése az, amely a mai természet jogias szemléletnek jelentőségét és a természet jogias funkciók időszerűségét megadja.

4. A jogról vallott nézetek dialektikájának vizsgálata nemcsak elméleti jelentőségű, hanem rendkívüli nagy gyakorlati érdekekkel is bír.

5. A szintetikus felfogás az egymástól elkülönített természet jogias és a pozitivista jogszemléletben csak dogmatikusan ellentétes álláspontokat lát. Elkülönítve a pozitivista és a ter-

² Spengler kultúralaktani eljárása a fentebb vázolthoz hasonló eredményre jutott volt el. ő is módszeres megújódástól várja a döntő fordulatot a jogelmélet terén. E jobban felvértezett jogelméletől várja továbbá az esedékes új jogtípus sima kialakulását. Miután e fordulat bekövetkezését csakúgy biztosra veszi, mint ahogy biztosnak tartja az új jogtípus eljövételét, fényes jövőt jósol a jogtudományoknak is.

mészetjogias elméleteknek csak tudománytani jelentősége van. A pozitivistá felfogás a neki megfelelő természetjogiással kiegészítve adja csak meg az illető társadalom jogszemléletének bölceletileg jelentős egészét.

III.

Amikor mindezek kifejtése után kikerülhetetlen végzet-szerúséggel elének áll a vissza is tekintő és az előre is néző, kettős súlyú és kettős irányú kérdés, hogy vajjon az itt elmondottakat a természetjog eddigi történelme igazolja-e és hogy van-e értelme és valóságtartalma a természetjog rehabilitációja, a természetjog reneszánsza és más ehhez hasonló modern jelszavaknak, az ez anyaggal kapcsolatos régi és újabb irodalom szinte megszámlálhatatlan kötetére való ráemlékezés¹ kétségbeejtően szétfolyó adathalmazzá silányítja ezt az egyébként impozáns átmérőjű problémakört. Jusztinián kodifikátorai számolnak be hasonló helyzetéről a nagy mű Élőbeszédében. A lét és a gondolat mélységei felett véltek áthaladni a materiáliák feldolgozásánál és csak az isteni különös segítségnek tulajdonították, hogy munkájukat egyáltalában sikerrel befejezheték. Ha azonban a feladott kérdések bölceleti alapjellegeré gondolunk és csakis bölceleti megoldásra törekszünk, a nehézségek egyszerre eltűnnek, a tudományos anyag irodalom történeti adalékká egy-

¹ V. ö. a taláalomra kiválogatott következő szerzőket az azok által részben feldolgozott, részben megadott irodalmat.

Bergbohm: Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie.

Cathrein V.: Recht, Naturrecht und positives Recht, Freiburg i/B.

1909. 2. kiad.

C. A. Emge: Das Grunddogma des rechtsphilosophischen Relativismus, 1916.

Jung: Das Problem des natürlichen Rechts, 1912.

Manigk: Wie stehen wir heute zum Naturrecht?

W. Metzger: Gesellschaft, Rechts und Staat in der Ethik des deutschen Idealismus, Heidelberg, 1907.

Somló: Jurist. Grundlehre, Lipcse, 1927. (2. kiad. 128—138.)

Vierkandt A.: Der geistig-sittliche Gehalt des neueren Naturrechts, 1927.

G. A. Walz: Die Staatsidee des Rationalismus und der Romantik und die Staatsphilosophie Fichtes, 1928.

szerűsödik, amelyet teljesen szuverén módon lehet felhasználnunk annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy a többfelől is megközelített természetjog újból időszerű-e ma, amikor a közelmúlt jogelméleti nagyságai Hegeltől Bergbohmig és Kelsenig a természetjogi szemléletet elavult, tudománytalan scholasztikaként bélyegezték meg s a természet jogászokat a jog metafizikusainak és alchimistáinak tekintették.

A természetjog tudományosan feldolgozott fejlődéstörténete elvégre minden jobb elméleti kézikönyvben fellapozható. A részletek is nagyszerű monográfiákban fellelhetők. Csak-hogy erre az anyagra a maga egészében nincs szükségünk, hanem csak a kiemelkedő mozzanatokra. (Ott van pl. a Tízparancsolat, a tételesen kinyilatkoztatott törvény kódkódexe, a természetjog és a tételes törvényjog tömör szintézise. De ott vannak az Evangéliumok is, az azokra támaszkodó első egyházatyák¹ a maguk büszke gesztusaival, akik a világbíró cézárak profán jogával szemben, illetve igenis annak föléje helyezték a feltörekvő új keresztény jogot. A keresztényüldözések jogelvi alapját a császárnak a római közjog szerkezetéből kifolyólag és a római államszemlélet szerint kijáró tiszteletadás megtagadásában nyilvánuló felségsértésnek állam- és jogrendellenességkénti értékelés képezte, amely a szociális igazság megvalósulásának új típusa gyanánt vonult be a világtörténelembe. A szabadelvű pozitívizmus és az aufklárista maradvány-természet jog harca,² amelyre annyi könyvet pazaroltak, ehhez képest csak kisebbrendű csatározások.)

A természetjog időszerűsége dinamikai probléma. A jognak lényegében a pozitív tételes törvényjog és a természetjog feszültségére felépített sajátos összdinamikája nélkül ez a kérdés sem érthető meg teljesen.

A természetjog és a tételes pozitív jog közti ellentét szemléletek feszültsége tehát, amely a jog életét állandóan mozgásban tartja.

¹ O. Schilling; Die Rechtsphilosophie bei den Kirchenyatern, Archiv F. Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie. XVI. 1. 1—2.

² L. pl. Hans Fehr mesteri tanulmányát. «Die Ausstrahlungen des Naturrechts der Aufklärung in die neue und neueste Zeit», Bern, Leipzig, 1938.

A természetjog időszakonként visszatérő jelenség és e visszatérést a természetjog társadalmi feladatai szabják meg.

Baumgarten A., aki pedig mint empirista határozottan hajlik a pozitivizmus felé, amikor legújabb művében¹ új bölcseleti, szociológiai, lélektani és szellemtörténeti kapcsolatokat keres elmélete számára, kénytelen bevallani, hogy a jog társadalmi rendfunkcióját nem végezheti el, ha a pozitivisták hitvallásnak megfelelően lemondunk arról, hogy a jog végsőalapelvei egyáltalában tudományos megállapítás tárgyát képezhetik. Ehhez a magunk részéről hozzátehetjük, hogy a mélyreható átalakulás, amely korunkat jellemzi, a részletekre menő és az egészes összefüggésről megfélekezett pozitivizmussal ellentétben egyre jobban ráeszméltet mindenkit a végső alapelvekre. Ezek a végső alapelvek semmiféle empiriából nem adódnak, amely empiria egyébként is a pozitivizmus adaequat módszere — hanem a vele ellentétes természetjogias szemlélet deduktív terményei. A végső elvek felé való fordulás metafizikai gesztus és a mai természetjogi áramlatoknak² lélektani gyökere. Elavult racionalista észjogi elméletek feltámasztásáról, azok valamiféle igazolásáról e címen szó sem lehet, ahogy bizonyos jelszavak a természetjog rehabilitációjáról,³ illetve reneszánszáról⁴ stb. azt hirdetik. A mai természetjog egy sui generis irány, a természetjog örök visszatérésének sajátos és éppen aktuális alakja...

A liberális jogtípus alkonya, az új legitimációjú jogrendek keletkezése, mind olyan folyamatok, amelyeknél a természetjog nemcsak negatív és limitatív⁵ szerepet játszik, hanem tevőlegesen működik, nevezetesen társadalmi katalizátorként hat.

¹ Grundzüge der juristischen Methodenlehre, Bern, 1939.

² V. Cathrein: Naturrechtliche Strömungen in der Rechtsphilosophie der Gegenwart. Arch.f. Rechts- u. Wirtschaftsphil. XVI.köt. 1. sz. 54—67. old.

³ V. ö. Szerző cikkét: A természetjog rehabilitációja, Jogállam, 1935. évi 5/6- füzet, 253—257. old.

⁴ Charmont: La renaissance du droit naturel, 1910.

⁵ V. ö. Moór Gyula: A természetjog problémája. M. T. A. kiadm., a filozófiai és társadalomtudomány köréből kiadott értekezések, TV. köt. 16. sz. ismertette Szerző a M. J. Sz. 1935. évi 5/6. sz.-ában, 207—209. old.

Vannak, akik a tételes törvényjogban a társadalomszervezés

Ahogy egy az Isten, de sokféle a tiszteletére emelt templom, akként egy a jog, mint az ember társas életének Isten által megszabott alapnormája, de sok a jogeszmé megközelítésére létesített emberi törvény. Jog és törvény együvértartoznak tehát anélkül, hogy egyik is volnának. Mármost akinek szemléletében a jog van előtérben, az a természetjogias felfogás híve, akiében pedig a törvény, az pozitivista. Akinél összhangzatos arányban áll a kettő: az szintetikus szellem.

Mindhárom szemlélet az emberi lélek egy-egy ősi adottsága, egy-egy tipikus lelki alkat.

A tételes törvényjog és a természetjog sarkosan összetartozó jelenségek. Tény, hogy az életkonkrétummal szemben minden jog általános jellegénél fogva elvont jelenség. Vannak azonban vonatkozások, ahol a természetjog közelebb áll az élethez mint a magastechnikájú tételes törvényjog.

Adott esetben a pozitív jogrend legitimitásainak egyenes vonalát áttöri a közjogi szükségjog politikai természetes ereje. A népek életrendje, az emberiség világtörténelmi sorsa természetes erkölcsi súlypont után igazodik. A tételesen pozitív jogrend az alkotmány vonalán kikerülhetetlenül érintkezik a természetjoggal. A ius és a fas itt mindenkor találkozik. Az alkotmány alapelvei még írott alkotmány esetében is a népi életrend ontológikus gyökérezetéig nyúlnak vissza.¹ A közjog nem áll

férfias eszközét látják. (V. ö.: H. Blüher: Die Rolle der Erotik in der männlichen Gesellschaft, Jena, 1927. 2. köt., továbbá ennek nem egy tekintetben forrásművét: H. Schurtz: Altersklassen und Männerbünde. Berlin. 1912.)

Tény, hogy a *Νομόθετικος ἀνὴρ*-nek nincs női megfelelője, hacsak nem vesszük bizonyítottnak Bachofen matriarchatusát.

Való, hogy a pozitív tételes törvényjog a cél, az okozatosság és a következetesség logikai kategóriáival dolgozik és a kombináció eszközeivel. Ebben a beállításban a természetjog funkciója merőben nőies, mert észre, ösztönre megy és mintegy tipikálisan új jogszubsztanciákat szül a világnak akkor, amikor a régiek elkorhadnak.

¹ Wenn man aber für den eigenartigen Zwischenbereich der Bestimmung der Volksführung über sich selbst die Bezeichnung Verfassung wählen will, so muß man sich darüber im klaren sein, daß es sich nicht um ius, um verbindliches, vollstreckbares Recht handelt, sondern um fas, d. h. um die programmatische Auserung eines ursprünglichen, vorrechtlichen Schöpfungs- und Gestaltungswillens, dessen

meg az állampolgárok hűsége nélkül, ez pedig nem jogi kategóriája, hanem erkölcsi alapértéke az emberi léleknek. Ezt pl. a német Reichsgericht tételesen is vallja. (Rgst. 62, 760.)

Büntetőjog ezután sem lehet meg végszükségi, önvédelmi stb. szakasz nélkül, magánjogi törvénykönyv szokásjogi korreláció, méltányosság és egyéb generális klauzulák nélkül.

A természetjognak is van bizonyos vonatkozásban nemzeti jellege. De ha a kérdéses jogtípus, amelyhez a természetjog sarkosan hozzátartozik, birodalmi jog, mint pl. a római, amelyről Justiniánnak jogászai elmondhatták, hogy a föld összes népei egyre jobban aszerint élnek, a neki megfelelő természetjog is univerzálisztikus leend. Ilyenkor a természetjog egy egész kultúrkör, illetve kultúr típus konkrét jogrendszereit foglalja magasabb: univerzálisztikus egységbe, ahogy ezt a középkori keresztény természetjognál megvalósítva láthatjuk, amely az akkori profán joggal szintetikus egységbe tartozott.

A keresztény természetjog e szerepkörébe később egészen jól beletanul a tételes nemzetközi jog, mint profán jog. Ennek a nemzetközi jognak egyik mestere: Grotius is szintetikus egységben kezeli a tételes profán jogot és a *ius naturae*.

Az eredeti római természetjogi koncepcióban is kétféle elem volt: *ius divinum* és *ius gentium*. Az elindulás nemzetközi és pedig nemzetközi magánjogi alapokon történt meg. Az egyre növekvő forgalom igényeinek u. i. elsősorban nemzetközi magánjogra volt szüksége, vagyis olyan intézményekre, amelyek az ókor minden művelt kereskedő népénél, a görögöknél, föníciaiaknál, egyiptomiaknál stb., de még magában Rómában is megvoltak a mindennapi kereskedelmi és forgalmi életben az ennek igényeihez való fokozatos alkalmazkodásban, csak éppen a merev római jog szigorú szankciói nélkül. Így fejlődött ki a *recupratorok* gyakorlatában és a *praetor peregrinus* juriszdikciójában a *ius gentium*, «*quod apud omnes populos peraeque custoditur, quasi quo iure omnes gentes utuntur, quod naturalis ratio inter omnes homines constituit*». Ezzel bekövetkezik a római jogon

Verwirklichung nicht durch Rechtsgarantien, sondern nur durch seine *natürliche* oder *göttliche* Richtigkeit und Wirksamkeit in der organischen Kausalität aller Seinsbeziehungen sichergestellt sein kann.

W. Best (Berlin), Deutsches Recht, 1939, 24. füzet, 1201—1203. old.

belül a civilis rációból, a nemzet sajátos életviszonyaiból és szelleméből fakadó *ius civile* és a nemzetközi kereskedelmi forgalom szükségleteihez alkalmazkodó, a természetes ratiót követő *ius gentium*ra való szétkülönítés. E kételvű fejlődés annál kevésbé érinti a római jog magasabb: szintetikus egységét, mert a *ius gentium* elveit római polgárok közt is kezdik alkalmazni. Hovatovább *ius civile* a római polgárnak, a *ius gentium* pedig a szabad embernek a joga, polgári minőségére tekintet nélkül.

A természetjog későbbi koncepcióját, ahol a *ius divinum* van jobban előtérben, a klasszikus jogtudósok alkották meg a Stoa befolyása alatt. E tudósok már «azt vitatják, hogy a *ius civile* és a *ius gentium* történeti fejlemények».¹ E jogrendszerekkel szemben áll a *ius naturale*, az emberi természet alkotta életviszonyok jogi szabályzata («*ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit*»), amely egyetemes és változatlan, mint az emberi természet. A *ius naturale* az embernek mint ilyennek jogait és kötelességeit szabta meg, tekintet nélkül polgárságára és szabadságára.² Ezeknek az eszméknek az istenfiúság gondolatát hirdető és éppen hatalmas előretörésben levő kereszténység kedvezett.

A természetjog univerzalizisztikus társadalmi funkcióival kapcsolatban felmerül a profánság, mint a *ius divinum* sarkos ellentéte és mint élesen elkülönülő válaszvonal a jog birodalmában.

¹ A *ius gentium* megváltozhatóságának eszményével szemben a természetjog változatlanságával először Ulpián-nél találkozunk.

² Szentmiklósy M.: A római jog institúciói, 9. kiad. 12/13. old.

Amikor Szentmiklósy most idézett szavait folytatva azt írja a természetjogról, hogy az az emberiség őseredeti állapotában uralkodhatott, a törvényhozásnak határt szab, jogi eszménykép, amelyre a törvényhozónak törekednie kell: már nem a Stoa alapjelentőségű tanainak a római jogalkotásba és annak klasszikus művébe, a Jusztinián-féle kódexbe való átmenetét vázolja, hanem a természetjognak Hobbes—Rousseau-féle elmásult magyarázatát és az emberi észet legfelsőbb tekintélynek tartó felvilágosodáskorabeli gondolatmeneteket eleveníti fel, amelyekben az ontologikus gyökérzetű, életerős régi szabású természetjog mesterséges logikai szerkezetű ész joggá halványodik, ahol a régi metafizikai erőt a jogeszme akarja pótolni. A jogeszmére épített mai jogbölcseleti rendszerek közös logikai őse tehát a felvilágosodás észjoga, a profán természetjog egy viszonylag rövid életű válfaja.

Ahogy már most a klasszikus római jogi értelemben vett *ius gentium* számos pontján találkoznak egymással a pozitív tételes törvényjog és természeti jog, akként viszont a természetjog számos pontján találkozik a tételes pozitív törvényjog a *ius divinum*-mal.¹ A mi Werbőczynk, aki Gratianus nyomán halad e tekintetben, a természetjog két rétegét² ismeri. A természetjog felső rétege: az a *ius divinum*.

Ez a két réteg tulajdonképp a jog két végső határát jelzi. Az alsó határ az ember ösztönös természete, amely évezredek óta állandó. A civilizáció hatása folytán lehet ugyan beszélni az eredeti ösztönök bizonyos tompulásáról. De ennek a folyamatnak vannak automatikusan működő ellenszerei. Lényeges új szenvedélyek sem bonyolítják az emberi jellemnek évezredek óta állandó alapképletét.

A felső határt az abszolútumok felé való törekvés jelzi. A kettő között végzi a jog a maga ingamozgását. Az *ingra* nem állapodhat meg sehol, legkevésbé a tételes pozitív törvényjog és a természeti jog pólusainál. Ezek csak a jog életének mozgási irányát határozzák meg. Lényeges a mozgás. A jog tehát nem megmerevítője a közületi létnek, hanem annak egyik hatalmas lendületű dinamikai elve.

Hegedűs József.

¹ Engemann pl. a kettőt csak éles antitézisben tudja felfogni.

² Előbeszéd, 2. c. 6. §.

«A természetjogot kétféle értelemben vehetjük. Egy képen, ha az ember okos természetét tekintjük, amelyben az isteniakkal osztozik: és ekként az embert illető természeti jogot isteni jognak mondjuk. Másképpen, ha az ember érzéki természetét tekintjük, amelyben a többi állatokkal osztozik, ú. m. érzésben, mozgásban és ösztönben: ilyen értelemben azt mondjuk, hogy az embert illető jog természeti jog.»